

EL VOCABULARI DE LA LLENGUA I L'ORIGEN DELS MOTS

ANTONI M. BADIA I MARGARIT

És una superfluïtat de dir que la llengua ens interessa a tots. No la fem servir cada dia, i a cada moment de cada dia? Tanmateix, sovint les coses supèrflues ens serveixen per entrar en matèria. Sí, la llengua ens interessa. I com que és el nostre mitjà de comunicació amb els altres, ens convé escollir els mots que expressin ben exactament el missatge que volem passar a l'interlocutor. Si no ho fem bé, sorgeixen els anomenats malentesos. Per això a les escoles els infants dediquen molt de temps a l'estudi i a la pràctica de la llengua. Per això, de grans, afinem sens parar les nostres coneixences de la llengua i consultem, si cal, el diccionari.

Naturalment, hi ha uns professionals de la llengua. A aquests la llengua els interessa per partida doble, car, ultra l'atenció que tothom hi consagra si vol alternar amb els seus semblants, ells n'han de conèixer els fonaments, l'estructura, el funcionament i les regles de joc (vull dir la gramàtica i el diccionari normatiu, pels quals discernim les formes correctes de llenguatge i les incor-rectes). Respecte al darrer punt, cal precisar que, malgrat que ningú no queda eximit de saber la normativa (el joc), els professionals han d'afegir-hi les bases tècniques i les raons que la justifiquen (les regles). És ben clar: els seus coneixements expliquen que siguin professors de llengua, assessors lingüístics, correctors de llengua i d'estil, o tècnics en altres ocupacions que s'hi relacionen.

Nogensmenys, en el cas de la llengua (i sobretot a casa nostra), potser no és tan clara la frontera entre experts i profans. La indefinició té avantatges (la curiositat de les persones de cultura

general per qüestions de llengua és ben positiva) i inconvenients (tothom es creu autoritzat a ficar-hi cullerada, àdhuc sense posseir la preparació indispensable). Aquesta indefinició és la que m'ha mogut a escriure l'article present.

Proposo un parell d'exemples de la vida corrent. Quan escau, fem servir mots com *salari* (per exemple: "pel gener s'apujaran els *salaris*") o *pagà* (per exemple: "un grupet de cristians que vivia entre *pagans*"). Tots ens entenem. Si algú dubta, obre el diccionari i hi llegeix: 1) *salari* 'retribució diària, setmanal o mensual, donada al treballador pel seu treball'; 2) *pagà* 'dit de qui adora falsos déus, per oposició als fidels de les tres religions monoteistes: el cristianisme, el judaisme i l'islamisme' (les definicions són del diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans). Com dic, tots ens entenem. Ara bé, no manquen persones que un dia es demanen: d'on deuen venir aquestes paraules?, per què es diuen així? I, encuriósits, furguen una mica pertot arreu i acaben aclarint-ne l'origen. Ho resumeixo a continuació. -1) Del primer. En llatí, el *salari* era la quantitat de sal que es pagava per un cert servei i, després, el seu significat, estenent-se, s'aplicà a una retribució en diner, per un treball fet. És evident que avui, en el contracte amb l'assalariat, la sal ja no hi té cap paper. - 2) Del segon. També en llatí, el mot *pagus* volia dir 'població en el camp' (i s'oposava a 'ciutat'); naturalment, *paganus* (que és l'etimologia de *pagà*) significava l'habitant d'un poble'. Com que el cristianisme es propagà des de les ciutats, quan en aquestes ja predominava la nova religió, en els

medis rurals la gent encara no s'hi havia convertit; això féu que en una època determinada el llatí *paganus* volgués dir ensems 'pobletà' (= 'habitant d'un poble') i 'pagà' (= 'encara no cristià'). No és menys evident que avui es pot ser *pagà* i *ciutadà* alhora (perquè *pagà* ja no és exclusiu de la gent del camp). A més de l'origen del mot *pagà*, aquest desplaçament semàntic ens explica frases com *fer el pagès* (i semblants), per tal com, encara avui, la gent de ciutat es considera superior a la del camp.

Deixant de banda, doncs, els especialistes en lingüística i les persones encuriosides (que s'endinsen en la visió *diacrònica* o històrica de la llengua i escruten els orígens dels mots), la resta dels catalanoparlants (els "normals") empra *salari* i *pagà* d'acord amb els significats que n'enregistra el diccionari normatiu o descriptiu, el qual retrata la llengua dels nostres dies (en el pla *sincrònic* o atemporal). I no passa res: les funcions d'expressió i de comunicació, típiques del llenguatge, es realitzen sense cap entrebanc.

No passa res? Si ens refiem que hi ha coses que "sempre s'han dit així" i, per tant, ja les acceptem a ulls clucs i les incorporem al nostre llenguatge sense qüestionar-les, no passa res. Però no és rar que, si hi parem atenció, hi descobrim una anomalia que, com a tal, bé deu requerir una explicació tècnica. Qui no ha sentit —o no ha dit ell mateix— oracions com "va costar *Déu i ajuda* de convèncer-lo"? El sentit d'aquesta frase és clar: es tracta d'una locució adverbial equivalent a *molt*: és com dir que "va costar *molt* de convèncer-lo". Ben mirat, però, no deixa de sorprendre que la idea de *molt* pugui ser expressada per la suma de dos noms (*Déu + ajuda*) que no tenen res a veure amb *molt*, que entre ells manquen d'afinitat significativa (*Déu* 'ésser suprem' / *ajuda* 'prestació de concurs a algú') i que gramaticalment tampoc no lliguen (nom propi + nom comú). Aquí hi ha gat amagat, com se sol dir. Com ho hem d'entendre?

Una vegada més, trobem la solució de

l'enigma examinant la locució des d'una perspectiva diacrònica. Per ponderar l'esforç que calia fer per "convèncer aquella persona", algú recorregué al camp de les expressions exclamatives de desig. Hauria pogut dir-ho amb un adverbi desideratiu (*tant de bo que el convencem!*) o amb una oració gramatical del mateix valor (com són *Déu vulgui que el convencem!* o *que Déu (ens) hi ajudi!*). I bé, aquesta darrera frase féu fortuna, estereotipada en la fórmula *Déu hi ajudi*. Atès que aquesta mena de subjuntiu sovint perd la vocal desinencial -i (com en *Déu vos guard*, per *Déu vos guardi* i semblants), aviat la fórmula es reduí a *Déu hi ajud*. Arribà un moment, però, que, descontextualitzat, l'adverbi *hi* no s'entenia i la gent, interpretant-lo com una conjunció copulativa *i*, en féu l'estranya combinació *Déu i ajud*. Com que *ajut* i *ajuda* són sinònims, la frase es generalitzà en *Déu i ajud* i sobretot *Déu i ajuda*. Tanta fortuna féu la frase, que passà al castellà (llengua que avui no coneix l'adverbi pronominal *hi*). Com si res, el castellà adoptà *Dios y ayuda*, que el diccionari de la Real Academia Española defineix així: 'sumo esfuerzo que es necesario para lograr algún propósito'.

Els exemples comentats ens corroboren que, quan ens valem de la llengua, habitualment no ens preocupem dels precedents gramaticals o semàntics de les paraules. I és normal: els diccionaris defineixen la llengua tal com és avui, que és allò que necessitem per expressar-nos i per comunicar-nos amb els altres. No tenim temps per a pensar que *salari* té alguna cosa a veure amb *sal*, que *pagà* també volia dir *habitant d'un poble* i que *Déu i ajuda* amaga tota una oració gramatical amb el verb *ajudar*.

ANTONI M. BADIA I MARGARIT (Barcelona, 1920). Llicenciat en filologia romànica a la Universitat de Barcelona, on ha estat catedràtic i rector. President d'honor de Sociéte Linguistique Romane i doctor *honoris causa* per diverses universitats. La seva vida i obra es projecten en tres camps fonamentals: la investigació lingüística, la dedicació a la docència i la responsabilitat cívica. La seva darrera obra més significativa ha estat la *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastica* (1994).